

II. SOCIOLOGIJA

SENATVĖS ĮVAIZDŽIAI LIETUVOS PERIODINĖJE SPAUDOJE: TARP PAGARBOS IR BAIMĖS

Dr. Sarmitė Mikulionienė

Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, Socialinės politikos katedra
Valakupių g. 5, LT-10101 Vilnius
Telefonas 2740 605
Elektroninis paštas spk@mruni.lt

Dalia Petkevičienė

Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, Socialinės politikos katedra
Valakupių g. 5, LT-10101 Vilnius
Telefonas 2740 605
Elektroninis paštas spk@mruni.lt

*Pateikta 2006 m. kovo 14 d.
Parengta spausdinti 2006 m. gegužės 30 d.*

Santrauka

Lietuvos visuomenėje vis daugėjant vyresnio amžiaus žmonių, stichiškai daugėja ir žinių apie senatvę ir ją išgyvenančius asmenis. Regis, vis dar nesame patenkinti tuo, ką žinome apie šį gyvenimo tarpinį. Vadovaujantis Nacionalinės gyventojų senėjimo pasekmių įveikimo strategijos (2004) 173.3.3 skirsniu, pagyvenusių žmonių teigiamo įvaizdžio formavimas Lietuvoje pripažintas valstybinio lygmens užduotimi.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti Lietuvos populiariojoje spaudoje vyraujančių vyresnio amžiaus žmonių ir senatvės naudojamų įvaizdžių žodyną. Tyrimo tikslui įgyvendinti pasirinktas dokumentų analizės metodas, leidžiantis objektyviai įvertinti senatvės įvaizdžių pobūdį bei sklaidą apibrėžto laikotarpio spaudos leidiniuose.

Susipažinimas su vyresnio amžiaus žmonių ir senatvės įvaizdžių moksliniu diskursu bei populiariosios Lietuvos periodikos pranešimų srauto originalaus empirinio tyrimo rezultatais leidžia konstatuoti, kad vyresnio amžiaus žmonių ir senatvės įvaizdžių atstovavimas periodikoje yra gana daugialypis, tačiau stichiškas ir nesuderintas.

Straipsnis naudingas būsimiems ir jau praktikuojantiems socialiniams darbuotojams, taip pat kitiems skaitytojams: tiems, kurie jau šiandien priskiria save vyresniųjų kartai, ir tiems, kurie patys į vyresniąją kartą įsilies ateityje, bet savo kasdienėje veikloje jau dabar susiduria su pagyvenusiais žmonėmis.

Pagrindinės sąvokos: vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžiai, senatvės įvaizdžiai, spauda.

Įžanga

XX–XXI a. sandūroje daugelio pasaulio šalių, taip pat Europos šalių ir Lietuvos demografinės raidos būdingas bruožas – gyventojų senėjimas. Nepaisant to, kad per pastarąjį šimtmetį Lietuvoje pagyvenusių žmonių visuomenėje padvigubėjo¹, o vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė per minėtą laiko-

¹ 60 m. ir vyresni asmenys 1897 m. tesudarė 9,3 proc. visų Lietuvos gyventojų (Mikulionienė, 1995b, p. 62), o 2005 m. pradžioje – 20,2 proc. (Gyventojai, 2006).

tarpij pailgėjo 61 proc. Lietuvos vyrams ir 86 proc. moterims¹, požiūris į vyresnio amžiaus žmones ir senatvės amžiaus tarpsnį Lietuvoje, kaip ir kitose išsivysčiusiose pasaulio šalyse, vis dar stokoja objektyvumo ir yra apipintas daugybės mitų (Aiken, 1995, p. 227; Featherstone ir Wernick, 1995; Featherstone ir Hepworth, 1996, p. 304–332; Blaikie, 1999; Palmore, 1999; Moody, 2002, p. 148–150; Thornton, 2002; Lemme, 2003, p. 50–55 ir kt.).

Įvairių žinių, taip pat ir apie senatvę, šaltiniai yra formalus, neformalus ir informalus švietimas (Žemaitaitytė, 2001). Nekeliant tikslo apimti visus minėtus informacijos šaltinius, šiame tyrime dėmesys sutelkiamas į spaudos (informalaus švietimo dalies) vaidmenį kuriant vyresnio amžiaus žmonių ir senatvės įvaizdžius. Nors pastarieji visuomenės nuomonės tyrimų rezultatai leidžia konstatuoti, kad Lietuvos gyventojų pasitikėjimas žiniasklaida nuolat mažėjo², tikėtina, kad ir tokiomis sąlygomis spauda vis tiek atlieka savo prigimtines funkcijas. Tai, kaip pagyvenusio ir senyvo amžiaus žmonės atspindimi spaudoje, turi įtakos ne tik jų pačių tapatumo formavimuisi ir ne tik kitų požiūriui į juos, bet ir neretai tampa ir elgsenos su vyresnio amžiaus žmonėmis ideologiniu pagrindu.

Anksčiau Lietuvoje atlikti požiūrio į pagyvenusius žmones tyrimai (Mikulionienė, 2003a; 2003b) atskleidžia prieštarinę vyresnio amžiaus žmonių statusą mūsų visuomenėje: jiems reiškiamas pagarba, kuri dažniausiai yra deklaratyvinio pobūdžio, kita vertus, daugybė kasdienių socialinės sąveikos situacijų, atsiskleidžiančių šeimose, darbovietėse, viešose erdvėse ir įvairiausiose gyvenimo srityse (sveikatos priežiūros, socialinės apsaugos, švietimo, užimtumo ir k.t.), vertintinos „švelniausiais“ atvejais kaip ignoravimo ir menkinimo, blogiausiais atvejais – kaip diskriminavimo dėl amžiaus ir netgi smurto vyresnio amžiaus žmonių atžvilgiu apraiškos. Susirūpinimas pagyvenusių žmonių teigiamo įvaizdžio kūrimu Lietuvoje tapo valstybinio lygmens užduotimi, nes įtvirtintas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. birželio 14 d. nutarimu Nr. 737, patvirtintoje „Nacionalinėje gyventojų senėjimo pasekmių įveikimo strategijoje“. Šios strategijos 173.3.3 skirsnyje pabrėžiama, kad būtina „geriau naudotis visuomenės informavimo priemonių galimybėmis teigiamam vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžiui kurti“.

Apžvelgus pastarojo meto Lietuvos akademinę literatūrą galima daryti prielaidą, kad galbūt pradeda formuotis nuoseklus interesas tirti pagyvenusių žmonių socialinį statusą, požiūrį į pagyvenusius žmones, jų identitetą ir įvaizdį. S. Mikulionienė (1995 a; 1996), remdamasi empirinio tyrimo duomenimis, aptarė požiūrio į senatvę skirtumus, priklausančius nuo požiūrio reiškejo amžiaus. J. Guščinskienė ir A. Novelskaitė (2000) analizavo senatvės, kaip socialinio instituto, raišką Lietuvos visuomenėje, R. Miliauskaitė (2002) tyrime „Senyvo amžiaus žmonių stereotipai Lietuvos dienraščiuose“ nagrinėjo neigiamo požiūrio į senstantį individą klausimus, S. Mikulionienė (2003 a; 2003 b) pristatė Lietuvoje atlikto tarptautinio palyginamojo tyrimo „Gyventojų politikos vertinimas“³ rezultatus, kurių viena dalis atskleidžia Lietuvos gyventojų požiūrio į pagyvenusius žmones daugialypumą.

Vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžio kūrimo populiariausioje Lietuvos spaudoje intensyvumas ir šių įvaizdžių turinys iki šiol Lietuvoje menkai nagrinėtas. Tai ir sudaro šio **tyrimo tikslą** – atskleisti Lietuvos populiariojoje spaudoje vyraujančią vartojamų vyresnio amžiaus žmonių ir senatvės įvaizdžių žodyną. Tyrimo tikslui įgyvendinti pasirinktas dokumentų analizės **metodas**, leidžiantis objektyviai įvertinti senatvės įvaizdžių pobūdį bei sklaidą apibrėžto laikotarpio spaudos leidiniuose. Dokumentų analizės metodu atlikta kokybinė ir kiekybinė parinktų tekstų turinio analizė (kontentinė analizė).

Šio tyrimo **apribojimas** pasireiškia tuo, kad juo nebandoma praplėsti įvaizdžio sampratos, jo socialinio konstravimo, keitimo ir poveikio subjektui teorinius klausimus. Įvaizdžio koncepcijos pasitelkiamos senatvės įvaizdžiams spaudoje atskleisti. Vadinasi, šio tyrimo euristinę vertę sudaro senatvės įvaizdžių spaudoje, kaip vieno iš informalaus švietimo šaltinių apie senatvės amžiaus tarpsnį, apžvalga.

Straipsnis gali būti **naudingas** būsimiems ir jau praktikuojantiems socialiniams darbuotojams, kurių reikšminga veiklos dalis susijusi su darbu su pagyvenusiais ir senyvo amžiaus žmonėmis. Nesuimaščius apie savo asmeninį požiūrį į vyresnio amžiaus žmones ir jo nepakoregavus, vargu ar įmanomas profesionalus ir veiksmingas darbas su šia socialinio darbo tiksline grupe. Ne mažiau aktualus straipsnis galėtų būti ir kitiems skaitytojams, nes senstančioje visuomenėje senatvės amžiaus tarpsnį pažinti svarbu praktiškai visiems: ir tiems, kurie jau dabar apibūdina save pasitelkdami vyresnio amžiaus žmonių kategoriją, ir tiems, kurie savo kasdienėje veikloje susiduria su pagyvenusiais žmonėmis (asmeninėje erdvėje – su pagyvenusiais giminaičiais; viešoje erdvėje – su vyresnio amžiaus bendra-

¹ Lietuvos gyventojų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė pailgėjo nuo 41/42 metų (vyrams/moterims) 1897 m. (Čiurlionytė, 1995, p. 80) iki 66/78 metų (vyrams/moterims) 2004 m. (Gyventojai, 2006).

² 2004 m. 63 proc. Lietuvos gyventojų reiške pasitikėjimą žiniasklaida (Organizacijų reitingai, 2004), 2005 m. – 51,4 proc., o 2006 m. sausį pasitikėjimas žiniasklaida nukrito iki 48,1 proc. (Lietuvos, 2006).

³ Tyrimas „Gyventojų politikos vertinimas“ Lietuvoje atliktas 2001 m. Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto Demografinių tyrimų centre.

darbiais, klientais, vartotojais, vietinės bendruomenės nariais ir pan.), o artimesnėje arba tolimesnėje ateityje, tikėtina, patys įsilies į vyresniųjų gretas.

1. Tyrimo metodas ir sąvokos

Tyrimo imties charakteristikos. Periodinių leidinių atranka pagrįsta keletu kriterijų:

a) leidiniai, turintys didžiausią skaitytojų auditoriją; peržvelgti penki¹ populiariausi Lietuvoje laikraščiai, 10-ies pavadinimų² žurnalai, trijų rūšių savaitraščiai³. Nagrinėjant laikraščius, iš turimos medžiagos masyvo (visų spausdinamų straipsnių) į atranką pateko tekstai, kurių antraštės atitiko darbinį senatvės kriterijų (žr. toliau). Į žurnalų ir savaitraščių tekstų atranką pateko visi tiriamų leidinių numeriai, išleisti tiriamu laikotarpiu. Nagrinėjant žurnalus ir savaitraščius nustatyta, kad straipsnių pavadinimai ne iki galo atskleidžia jų turinį, tad buvo nuspręsta senatvės įvaizdžių ieškoti straipsnių turinyje – pačiame tekste. Gauta informacija buvo susisteminta, sugrupuota ir išanalizuota kiekybiškai ir kokybiškai;

b) leidimo laikotarpis – senatvės įvaizdžių spaudos analizei pasirinktas laikotarpis 2005 m. sausio 1 d. – 2005 m. liepos 1 d.;

Tyrimo techninis aprūpinimas. Duomenų analizei panaudota programa „Hamlet for Windows 1994–2004“. Ši programa skirta žodžių pasikartojimo dažniams tekste skaičiuoti. Pagrindinė procedūra, kurią atlieka minėta programa, yra ieškoti tekstinio formato byloje nurodytų žodžių.

Darbinis vyresnio amžiaus asmenų ir senatvės apibrėžimas. Tyrimo metu priskiriant žmones „vyresnio amžiaus“ kategorijai, vadovautasi dviem kriterijais: chronologiniu amžiumi (60 metų ir vyresni asmenys) ir žodžių semantinėmis reikšmėmis (žodžiai antraštėse ir tekste, kurių šaknys yra „pensinink“, „senuk“, „senut“, „senol“, „mociut“, „senatv“, „pagyven“, „vyresn“, „senyv“, „vyriaus“, „senel“, „ilgaamz“).

Įvaizdžio apibrėžimas. Nepaisant gana gausių ir skirtingų įvaizdžio sampratų, šiame tyrime sąvoka įvaizdis suprantama kaip prasmių paveikslas, kurį subjektas yra sukūręs kaip daugelio jį pasiekusių pranešimų rezultatą (Pikčiūnas, 2002). Dažniausiai įvaizdžiai turi išreikštą aksiologinį aspektą, t. y. jie susiję su prestižu ir reputacija. Įvaizdžiai gali būti teigiami, neigiami arba neutralūs. Rinkos santykiai ir verslininkų komerciniai siekiai skatina vis daugiau dėmesio skirti firmų ir jų produktų įvaizdžių kūrimui bei palaikymui (Čeikauskienė, 1997; Drūteikienė, 2002; Pikčiūnas, 2002; Šalčiuvienė, 2004 ir kt.). Šiame tyrime apsiribojama tik verbalinių įvaizdžių tyrinėjimu neapimant vizualinių įvaizdžių nagrinėjimo.

Spauda. Tai viena žiniasklaidos priemonių rūšių. Šiuo metu mus domina būtent didžiausią skaitytojų auditoriją Lietuvoje turintys periodiniai leidiniai, leidžiami skirtingu dažniu: dienraščiai, savaitraščiai, mėnraščiai (žurnalai).

2. Teorinis tyrimo kontekstas

Kokia yra paskutinio gyvenimo tarpsnio – senatvės prasmė? Ar tai tikrai bevertis ir beprasmis priedėlis prie gyvenimo „ryto“?

Žmogaus senėjimas yra sudėtingas jo fizinių ir fiziologinių, psichikos ir socialinių pokyčių, vykstančių laikui bėgant, tarpusavio sąveikos rezultatas. Šis tyrimas susijęs būtent su vyresnio amžiaus žmonių ir senatvės įvaizdžių arsenalo socialiniu konstravimu. Tyrimai rodo, kad vieni senatvės amžiaus tarpsnį nuvertina, tačiau kiti pervertina (Katz, 2006). Dž. Torntono (Thornton, 2002), išvardytą neigiamus senatvės stereotipus formuojančią kodų virtinę (silpna sveikata, liga, liūdesys, irzlumas, a seksualumas, apatija, nykimas, neišprusimas, vieatvė) galima papildyti senatvės stereotipų paletės kitais kraštutinumais – teigiamais mitais, vaizduojančiais senus žmones kaip hiperaktyvius, pasiturinčius, dykinėjančius. Norėtusi pabrėžti, kad nė vienas šių požiūrių nėra besąlygiškai priimtinas, nes vadovaujasi vienpusiškais stereotipais – „tam tikrais nuolatiniais, schematizuotais kokios nors žmonių grupės apibendrinimais, vaizdiniais ir emociniais įvertinimais“ (Leonavičius, 1993; Jacikevičius, 1995; Myers, 2000; Beresnevičius, 2002).

Britų sociologai M. Featherstone'as ir M. Hepworthas (1996) atskleidė vyresnio amžiaus žmonių ir senatvės stereotipų kilmę ir reikšmę. Anot minėtų autorių, vis didėjantis dėmesys stereotipams apskritai ir senatvės stereotipams konkrečiai atskleidžia jų reikšmingą vietą socialiniame gyvenime ir tai,

¹ „Lietuvos rytas“, „Respublika“, „Lietuvos aidas“, „Lietuvos žinios“, „Vakaro žinios“.

² „Moteris“, „Edita“, „Laima“, „Cosmopolitan“, „Intymios paslaptys plius“, „Tik vyrams“, „Mokslas ir gyvenimas“, „Sveikas žmogus“, „Psichologija Tau“, „Panelė“.

³ „Veidas“, „Ekstra“, „Žmonės“.

kad mes dideliu mastu esame veikiami jų, kaip bendravimo priemonių. W. Lippmanas ([1922], 2000) stereotipų gyvybingumą aiškino žmonių prigimtimi: supančio pasaulio (žmonių, daiktų ir reiškinių) apibūdinimas laike aplenkia susipažinimą su juo: sąveikaudami žmonės linkę pirmiau apibūdinti, tada susipažinti, o ne apibūdinti pirmiausia gerai susipažinę.

M. Featherstone'as ir M. Hepworthas (1996) paaiškino stereotipų vaidmenį žmonių socialinei sąveikai. Tai, kad mūsų požiūriui ir veiksams įtakos turi išankstinės nuostatos – stereotipai, yra neišvengiamas padarinys to, kad gyvename sudėtingame pasaulyje. Stereotipai yra svarbios bendravimo priemonės, leidžiančios socialinės sąveikos dalyviams greičiau ir paprasčiau susitvarkyti su painiomis situacijomis, greičiau ir paprasčiau (taikant nesudėtingas schemas) suvokti sudėtingus dalykus. Juk senėjimas ir yra vienas tokių sudėtingų ir daugialypių reiškinių.

Apibendrinti ir supaprastinti senatvės įvaizdžiai – lengvai atpažįstami senatvės kodai prisideda prie asmens tapatumo formavimo. Kolektyviniai įvaizdžiai apie vyresnio amžiaus žmones ir senatvę padeda pažinti šį amžiaus tarpsnį, tačiau tarp senatvės stereotipo ir tikrosios, individualiosios, senatvės visada lieka tam tikra praraja.

Pagyvenę žmonės dažnai tampa stereotipinio požiūrio ir diskriminuojančio elgesio aukomis. Jų padėtis visuomenėje glaudžiai susijusi su kolektyviniais senatvės įvaizdžiais. Maža to, dalis jų ir patys persismelkia senatvės stereotipais: vieni taiko juos sau ir kitiems vyresnio amžiaus žmonėms, kiti, manydami, kad jie patys yra išimtis, stereotipinį požiūrį taiko tik kitiems savo amžiaus žmonėms, bet ne sau.

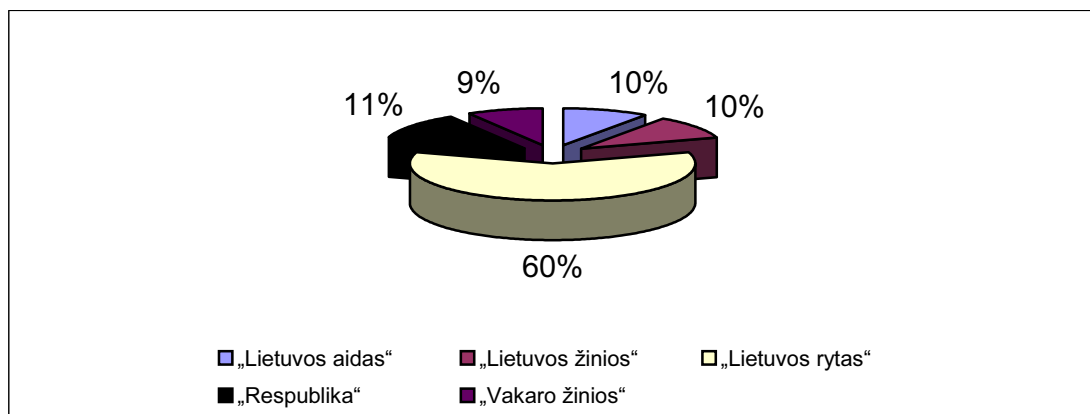
Vaizduojamajame mene, literatūroje, dramoje, televizijoje, radijuje, reklaminiuose klipuose, spaudoje – visur kuriamos ir perteikiamos simbolinės reikšmės, įskaitant ir senatvės įvaizdžius. Spaudos leidiniai prisideda prie senatvės įvaizdžio kūrimo. Jų skelbiami senatvės įvaizdžiai priskirtini kolektyviniams: nors ir perteikti konkretaus individo, tačiau tapę spausdintu žodžiu, jie cirkuliuoja viešojoje erdvėje (daro įtaką mūsų savimonei, požiūriui, jausmams ir veiksams).

Tad kokie prasmų laukai kuriami Lietuvos populiariausioje periodikoje?

3. Vyresnio amžiaus žmonių ir senatvės įvaizdžių kiekybinė raiška Lietuvos spaudoje

Dienraščiai. Tiriamuoju laikotarpiu (2005 m. sausio 1 d. – 2005 m. liepos 1 d.) Lietuvoje leidžiamuose 5-iuose dienraščiuose: „Lietuvos rytas“, „Respublika“, „Lietuvos aidas“, „Lietuvos žinios“, „Vakaro žinios“ iš viso rasti 174 straipsniai, kuriuose rašoma apie pagyvenusius ir senyvo amžiaus žmones.

Straipsnių apie vyresniąją kartą gausa išsiskiria dienraštis „Lietuvos rytas“. Minėto turinio publikacijos tarp skaitomiausių laikraščių pasiskirsto taip: 60 proc. – „Lietuvos ryte“, 40 proc. – visuose likusiose laikraščiuose kartu sudėjus („Respublika“, „Lietuvos aidas“, „Lietuvos žinios“, „Vakaro žinios“). Vadinasi, dažniausiai būtent „Lietuvos ryto“ skaitytojas informuojamas apie pagyvenusių žmonių džiaugsmus ir problemas, apie senatvės amžiaus tarpsnio specifiką. Jeigu dar atsižvelgsime į tai, kad šis dienraštis turi didžiausią tiražą, jis pagrįstai gali būti pripažintas reikšmingiausiu vyriausios kartos ir senatvės įvaizdžių kūrėju Lietuvos spaudoje. Kitų populiariausių laikraščių indėlis plėtojant vyresnio amžiaus žmonių įvaizdį tarpusavyje panašus, bet, palyginti su dienraščiu „Lietuvos rytas“, gerokai menkesnis (1 pav.).

1 pav. Straipsnių apie pagyvenusius ir senyvo amžiaus žmones Lietuvos dienraščiuose

2005 m. sausio 1 d. – 2005 m. liepos 1 d. sklaida

Iš užfiksuotų informacijos vienetų apie vyresnio amžiaus žmones įvairių naujienų agentūrų (ELTA, BNS, AP Reuters ir BBC) pranešimai ir Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pranešimai spaudai sudaro maždaug trečdajį visų pranešimų. Daugumą informacijos sraute apie minėtą gyventojų grupę sudaro įvairūs oficialūs pranešimai, kurių pagrindinė paskirtis – informuoti. Didžiąją dalį informacijos vis dėlto kuria laikraščių žurnalistai, iš kurių labiausiai prie minėtos temos atskleidimo prisidėjo Beata Bukotaitė („Lietuvos rytas“), Rūta Noreikaitė („Lietuvos rytas“), Vygandas Trainys („Lietuvos rytas“) ir Martynas Žilionis („Respublika“). Jų produkcija yra ne tik informacinė, bet ir publicistinė, analitinė.

Žurnalai ir savaitraščiai. Tiriamuoju laikotarpiu (2005 m. sausio 1 d. – 2005 m. liepos 1 d.) nurodytoje Lietuvos periodikoje rasta 11 straipsnių, iš kurių pavadinimų galima buvo spręsti apie jų tinkamumą šio tyrimo atrankai. Antrame atrankos etape atlikta tekstų (kurių pavadinimai nerodo ryšio su nagrinėjama tema) turinio analizė, kurios metu rasta 350 komentarų apie vyresnio amžiaus žmones, senatvę.

Tyrimo duomenys leidžia konstatuoti, kad kiekybiškai svariausiu indėliu bendrame apibrėžtos tematikos publikacijų sraute tiriamu laikotarpiu pasižymėjo žurnalai „Sveikas žmogus“ (20 proc. visų rastų publikacijų), „Veidas“ (atitinkamai 17 proc.), „Ekstra“ (14 proc.), „Moteris“ ir „Žmonės“ (kiekvienam po 9–10 proc.). Minėtų periodinių leidinių publikacijų bendras skaičius sudarė 71 proc. visų rastų tekstų, tad likusiuose dešimt periodinių leidinių su vyresnio amžiaus žmonėmis ir senatve susiję tekstai yra gana retas reiškinys, nes sudarė tik 29 proc. visų šia tema rastų straipsnių.

Vyresnio amžiaus žmonių apibūdinimai spaudoje. Pasinaudojus programa „Hamlet for Windows 1994–2004“, paskaičiuotas dvylikos pagrindinių žodžių: senuk*, pensij*, senut*, pagyven*, vyresn*, senyv*, senatv*, senol*, vyriaus*, senel*, mociut*, ilgaamz* vartojimo Lietuvos dienraščiuose dažnis.

1 lentelė. Žodžių šaknų, apibūdinančių vyresnio amžiaus žmones ir senatvės amžiaus tarpsnį, pasikartojimo dažnis penkiuose populiariausiuose Lietuvos dienraščiuose, 2005 m. sausio 1 d. – 2005 m. liepos 1 d.

Žodžio šaknis	Pasikartojimo dažnis	
	Kartais	Procentais
Pensij*	71	44,9
Senol*	18	11,4
Senel*	17	10,8
Mociut*	10	6,3
Pagyven*	8	5,1
Senatv*	8	5,1
Senyv*	7	4,4
Senuk*	6	3,8
Senut*	6	3,8
Vyriaus*	4	2,5
Vyresn*	2	1,3
Ilgaamz*	1	0,6
Iš viso:	174	100

Tyrimas atskleidė, kad labiausiai paplitęs vyresnio amžiaus žmonių apibūdinimas yra *pensinin-kai* arba *pensijų gavėjai* (1 lent.). Vos ne puse užfiksuotų atvejų (44,9 proc.) vyresnio amžiaus žmonės apibūdinami būtent taip. Šie epitetai populiariausiuose Lietuvos dienraščiuose vyrauja absoliučiai, kitų apibūdinimų vartojimo dažnis jiems nesudaro konkurencijos. Kas dešimtu užfiksuotu atveju vartotos tokios sąvokos kaip *senolė(-is)* arba *senelė(-is)*. Neutrali ir korektiška sąvoka *vyresnio amžiaus žmonės* vartojama itin šykščiai – tik 1,3 proc. užfiksuotų atvejų. Reikia pabrėžti, kad Vakarų šalyse *vyresnio amžiaus žmonių* (*older persons*) sąvoka kur kas labiau paplitusi, ji priimtinesnė ir patiems vyresnio amžiaus žmonėms (Hincliff ir Hall, 2002; Mikulionienė, 2003b, p. 139–140).

4. Vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžiai¹

Valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijos gavėjo įvaizdis. Tai vienas iš vyraujančių vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžių spaudoje, kurio kūrimas dažnai grindžiamas įvairių naujienų

¹ Straipsnio 4–6 skyreliuose nurodant informacijos šaltinį vartojamos šios laikraščių pavadinimus žyminčios santrumpos: „LR“ – „Lietuvos rytas“; „LŽ“ – „Lietuvos žinios“; „LA“ – „Lietuvos aidas“; „R“ – „Respublika“; „VŽ“ – „Vakaro žinios“.

agentūrų (*BNS, Elta, AP Reuters*), Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, bankų, administruojančių pensijų fondus, pranešimų spaudai skelbimu. Minėti informacijos šaltiniai leidžia sudaryti makrolygmens vaizdą apie:

- senatvės pensijoms skiriamų lėšų dinamiką: „Pirmą kartą pensijų dydžius lemiantys rodikliai išaugs labiausiai“ („LA“);
- pensijų sistemos dalyvių („Sodros“, pensijų fondų) finansinės padėties raidą: „Pensijų fonduose – vėl mažiau lėšų, nei pervedė „Sodra“, „Pensijų fondai: „Sodrai“ pervestos lėšos sumažėjo“ („R“), „Pensijų fondų turtas sausio pabaigoje 14,8 proc. viršija „Sodros“ pervestas lėšas“ („LA“), „Pensijų fondus šiandien pasieks dar apie 43–44 milijonai litų“ („LA“), „Pensijų fonduose daugiau lėšų“ („LŽ“);
- apie Vyriausybės ketinimus didinti pensijas: „Premjeras žada didesnes pensijas“ („LR“), „Iki 2009 m. siūloma gražinti dirbusiems pensininkams neišmokėtas pensijas“ („LA“), „Vyriausybė gręžiasi į pagyvenusius žmones“ („LR“), „Padidės pensijos nepriklausomybės gynėjams“ („LR“).

Nepaisant to, kad šios žinios pasižymi objektyvių faktų apie pensijų sistemos padėtį, dabarties arba ateities problemas skleidimu, jos taip pat prisideda prie sudėtingai susipynusių senatvės įvaizdžių kūrimo.

Kai kalbama apie nepalankų „Sodros“ įmokų mokėtojų ir išmokų gavėjų santykį, plėtojamas senatvės pensininkų, kaip visuomenės lėšų eikvotojų, įvaizdis, senatvės pensininkai – našta dirbantiems „Sodros“ įmokų mokėtojams.

Kita vertus, pabrėžiama, kad senatvės pensijos menkos, senatvės pensininkai – neturtingi: „Skurdas tarp senyvo amžiaus žmonių yra ne ką menkesnis“ („Veidas“). Tai gali kelti ir gailėsčio jiems jausmus (reikėtų jiems materialiai padėti), ir atstumiančius jausmus (juk bendravimas su asmeniu, kuris dėl nepritekliaus negali deramai patenkinti net savo gyvybinių poreikių, jau nekalbant apie aukštesnius poreikius, sukelia daug keblumų).

Kuriant senatvės pensijos gavėjo įvaizdį, matyti tam tikri dienraščių, žurnalų ir savaitraščių skirtumai. Pastaruosiuose, be makrolygmens požiūrio į pensijų institutą, suteikiama galimybė susipažinti su skirtingo materialinio aprūpinimo žmonių asmenine senėjimo patirtimi. Vieni vyresnio amžiaus žmonės pasižymi aukštu adaptacijos lygiu, įvairiais būdais papildydami savo pensines pajamas, pavyzdžiui, „Vaidinu dviejuose trijuose spektakliuose per mėnesį prisidurdamas prie pensijos“ („Žmonės“). Kiti pasižymi aukštu pakantumo lygiu savo nepavydėtinais padėčiais ribodami savo išlaidas: „Jei jie gyvena vargingiau nei kiti, dažnai tai priima kaip savo privatų, beveik asmeninį likimą“ („Veidas“), „Nedidelė ta jos pensija, bet ir su ja išsiverčianti: pavalgyti užtenka, už šilumą susimoka, dar ir anūkus kletu litų pamalonina“ („Veidas“), „... susiduriame su pacientų, ypač vyresnio amžiaus, klausimu – o kiek kainuos?...“ („Sveikas žmogus“). Dar kiti bando gilintis į socialinio teisingumo principus mokant senatvės pensijas: „Pensininkai laukia, kada kelias litais padidės jų pensijos, valstybė dosniai dalija kelis šimtus litų siekiančias privilegines pensijas jų vertiems ir nevertiems“ („Veidas“).

Vyresnio amžiaus žmonių – socialinės paramos gavėjų įvaizdis. Šis įvaizdis, kaip ir senatvės pensijų gavėjų įvaizdis, yra prieštaringas, nes kuriami prasmių laukai vyresniosios kartos atžvilgiu gali būti daugialypiai. Šis įvaizdis gali pakelti vyresniosios kartos socialinę vertę visos kitos visuomenės akyse, nes suteikia pastariesiems galimybę pademonstruoti labdaringus ketinimus vyresniosios kartos atžvilgiu, pavyzdžiui, akcijos „Susitikime prie kavos puodelio“, aprašymas („LR“), „IKI“ socialinė akcija – nuolaidų kortelės pensininkams“ („VŽ“), „Senelių namų gyventojams – vaikų šypsenos“ („LR“), „Pelnas už leidinį – senelių globos namams“ („LR“). Kita vertus, vyresnio amžiaus žmonių, kaip socialinės paramos gavėjų, įvaizdis gali būti kuriamas kaip menkinantis. Tada, kai bus suabejota, ar pagyvenusių ir senų žmonių socialinei paramai skiriamos lėšos nėra per didelės, atsiras paskata vyresnio amžiaus žmones vertinti kaip besaikius visuomenės lėšų eikvotojus.

Vyresnio amžiaus žmogaus, kaip fiziškai ir teisiškai bejėgės aukos, įvaizdis. Tai yra vienas plačiausiai paplitusių vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžių spaudoje. Šiai grupei priskiriame tekstus ir antraštes, kuriuose informuojama apie tai, kas atsitinka su vyresnio amžiaus žmonėmis prieš jų valią: „Kaune nukentėjo pagyvenusi autobuso keleivė“, „Dvi aferistės apgavo pensininkę“, „Mirtinas sprogiškas senelių globos namuose“, „Pensininkė žuvo po sunkvežimio ratais“, „Rūkalius pražudė ir senolė, ir pats sudegė“ („LR“), „Policijos automobilis perėjoje partrenkė senutę“ („LŽ“). Šiai grupei priskirtini ir straipsniai, kuriuose gana išsamiai nušviečiami atvejai, kai vyresnio amžiaus žmonės tampa artimųjų, kaimynų arba svetimų asmenų smurto aukomis: „Plėšikų aukos – vaikai ir senukai“ („LR“), „Prisipažino pasmaugęs močiutę“ („LR“), „Žvėriškas senutės nužudymas – jaunų kaimynų darbas“, „Žudikas senyvą kaimietę padegė dar gyvą“ („LR“), „Senolė buvo užmušta plaktuku“, „Senolė buvo nužudyta dėl 50 litų“ („LR“).

Spaudoje pateikiama informacija ir apie atvejus, kurie susiję su vyresnio amžiaus žmonių teisių pažeidimais bei teisių užtikrinimo problemomis: „Amerikiečio šuo turi daugiau teisių negu Lietuvos

pensininkas“ („LA“), „Bankuose ir lizingo bendrovėse apstu kliūčių pensininkams“ („LR“), „Dėl pensijų fondo klaidos – senutei vargai“ („LR“), „Advokatės užmačios sugriovė pensininkės gyvenimą“ („LŽ“), „Pensininkas dukrai alimentų nemokės“ („R“).

Bejėgės aukos įvaizdžio paplitimas net ir tyrimo aibėje yra netolygus: kur kas dažniau jis kuriamas dienraščių nei žurnalų ar savaitraščių viešajame diskurse. Matyt, tragiškų sensacijų pateikimas yra būtent dienraščių taikoma auditorijos išlaikymo priemonė. Tikėtina, kad tokios informacijos įtvirtinimas nuolat ją kartojant prisideda prie nepalankių vyresnio amžiaus žmonių savimonės ir elgsenos pasikeitimų: padidinto atsargumo, įtarumo, nepasitikėjimo savo jėgomis bei išvykų iš savo būsto ribojimo.

Vyresnio amžiaus žmonių, kaip proginės pagarbos objektų, įvaizdis. Spaudos pranešimų srauto semantinė analizė leidžia teigti tokį įvaizdį egzistuojant. Apibrėžto laikotarpio periodinės spaudos tekstų imtyje rasti pavyzdžiai apie vyresnio amžiaus žmonių pagerbimą apvalių jubiliejų progomis, sveikinami sukaktuvininkai, reiškiami pagarba, dėmesys, nuveiktų darbų įvertinimas: „Politinei kalinei, tremtinei Onai Vaivadienei – 90 metų“ („LA“), „Akademikui Antanui Kudziui – 80“ („LA“), „Viliui Bražėnui – 92“ („LA“), „Dr. Vlodo Žiuco 80 metų sukakties minėjimas“ („LA“), „Maestro šimtmečiui – „Gulbių ežeras““ („R“), „Aldonos Liobytės 90-mečiui – spalvinga intriga“ („R“), „Garbingos sukakties proga maestro Henrikui Kunavičiui“ („LA“). „Ingeborgos Dapkūnaitės močiutei – šimtas“ („Žmonės“), „Pasveikinti O. Mikulskienės 100 metų jubiliejaus proga iš visos Lietuvos buvo susirinkę kanklininkai“ („Ekstra“), „Ir deimantinės vestuvės ne riba“, „Dabar juokaudamas galiu pasakyti, kad esu senas ir gerbiamas“ („Laima“).

Kad ir kaip ten būtų atskirais atvejais, dažniausiai šis pagarbos senyvo amžiaus žmonėms kupinas stereotipas yra deklaruojamojo pobūdžio. Ne kiekvienas ilgaamžis sulaukia tokio viešo pagerbimo (dažniausiai tai būna žmonės, kurie savo darbais buvo nusipelnę visuomenės pripažinimo ir būdami jaunesni). Kita vertus, tie vyresnio amžiaus žmonės, kurie iš tiesų yra vieniši ir apleisti, tik dar aštriau pajunta savo vienišos kasdienybės ir tomis retų, bet reguliarių progų, kai visuomenė juos prisimena, kontrastą. Ilgaamžiai ironiškai pažymi, kad jie gyvena nuo vieno gimtadienio iki kito ir nuo vieno bendravimo su pensijas nešiojančia paštininke iki kito karto.

Vyresnio amžiaus žmonių, kaip išmintingų ir veiklių asmenybių, įvaizdis. Nagrinėjamo laikotarpio Lietuvos periodikoje plėtojamas ir išreikštai teigiamas vyresnio amžiaus žmonių įvaizdis pabrėžiant jų per gyvenimą sukauptos patirties ir išminties socialinę reikšmę: „Senyvi žmonės, turintys šeimas, dažnai tampa jaunimo mokytojais“ („Veidas“), „Išmintis ateina metams bėgant“ („Ekstra“). Kita vertus, pagyvenę ir senyvo amžiaus žmonės apibūdinami kategorijomis, nedviprasmiškai liudijančiomis jų pilietinį aktyvumą: „Senolė demaskavo netikrų litų spaustuve“, „Lengvatų netekę pensininkai nenurims“ („LŽ“). Pateikiami pavyzdžiai, liudijantys senyvo amžiaus žmonių norą ir gebėjimą būti produktyviems: „Pagyvenę mokslininkai nenori būti nurašyti“, „Tėvui dabar 69-eri metai, o energijos turi daugiau nei jaunas žmogus – rašo scenarijus, dirba, daug bendrauja su jaunimu“ („Edita“). „Jam nereikia pensijos, nes filmus jis kurs iki pat mirties“ („Ekstra“), „Atrodo, į senatvę turėčiau tapti sėslesnė, bet viskas atvirkščiai“ („Žmonės“). Dar kiti pagyvenę žmonės vaizduojami kaip asmenys, kurie yra išsaugoję gyvenimo orientyrus, mokantys prasmingai praleisti laiką atsižvelgiant į savo talentus ir galimybes: „Teptuką į rankas ims pagyvenę vilniečiai“ („LR“), „Vilkpėdėje siautė pagyvenusių šokėjų fiesta“ („LR“), „106 metų sulaukusiai šiaulietei gyventi nenuobodu“ („R“).

Vyresnio amžiaus žmonių, kaip atstumiančių asmenybių, įvaizdis. Lietuvoje skaitomiausi periodikos leidiniai prisideda prie vyresnio amžiaus žmonių stereotipizavimo stiprindami įkyrių „moralizuotojų“, „bambeklių“ ir „niurzglių“ kultūros kodų vartojimą apibūdinant vyresniąją kartą. Paaiškėja, kad sendami žmonės pamėgsta auklėti ir moralizuoti kitus, mielai perša savo dorovines normas arba nuomonę: „pasirodo bobulė ir garsiai pamokslauja“ („Veidas“), „Dauguma mūsų primena įkyrų mamų ar bobučių rūpestį – kad mūsų rankytės ilsėtųsi ant antklodės“ („Moteris“). „Niurzglių“ įvaizdžiui atstovauja senosios kartos amžino nepasitenkinimo jaunimu apraiškos: „Jūs turbūt matėte, kaip reaguoja į jaunuolių linksnumą vyresnių kartų atstovai. Jiems nepatinka net juokas, džiaugsmas! Tai juos nervina. Nervina būtent jaunystės nerūpestingumas“ („Ekstra“).

Taip pat išsamiai kuriami ir įtvirtinami vyresnio amžiaus žmonių, kaip **nelanksčių, konservatyvių asmenybių, įvaizdžiai**. Teigiama, kad seni žmonės tampa nuosaikesnių pažiūrų, jau „neskrajoja“ padangėmis, sunkiau toleruoja kitų žmonių požiūrį, atsiranda didelis pasipriešinimas naujovėms, pokyčiams: „Senstant žmonėms vis sunkiau pamatyti pasaulį kito akimis“, „sunku atsižvelgti į kito asmens požiūrį ir vertybes, priimant sprendimus“ („Psichologija Tau“), „Jaunimo entuziazmas neįkvėpė vyresniųjų kartų“ („LR“). Noras patirti aštresnius pojūčius mažėja: „Aistros tampa nebe tokios audringos, varakėliai nebe tokie ilgi ir triukšmingi“, „Vyresnio amžiaus pirkėjai linkę rinktis konservatyvesnį drabužių stilių, vairuoti lėtesnį, bet saugesnį automobilį“ („Veidas“).

Toliau minimų įvaizdžių grupė nėra nei gausi, nei įtakinga, tačiau verta paminėti kaip bandymas demaskuoti visuomenėje nusistovėjusius senatvės stereotipus. Lietuvos populiariausiuose dienraš-

čiuose buvo rasti informacijos vienetai, leidžiantys teigti, kad vyresnio amžiaus žmonės yra ne tik potencialios nusikaltimų ir smurto aukos. Šio amžiaus žmonės gali atitikti ir **nusikaltėlio įvaizdį**. Rasti straipsniai, informuojantys, kad „Pensininko garaže – degtinė ir cigaretės“, „Bankus siaubusioje trijulėje – pensinio amžiaus plėšikai“, „Senolis seksualiai priekabiavo prie berniukų“, („LR“), „Senelis afevistas“ ir „Polinkį kelti skandalus Harry paveldėjo iš senelio“ („LŽ“), laužo nusistovėjusius „nekalto veido senukų“ įvaizdžius.

Kiti „egzotiški“ vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžiai susiję tarpusavyje ir pateikiami kaip sensacija, nes esame įpratę, kad „gyvenime viskam savo laikas“. Vadovaujantis vadinamosiomis amžiaus normomis, įsimylėti, susituokti, praktikuoti lytinius santykius, susilaukti vaikų – yra socialiai pageidaujami gyvenimo įvykiai jauname brandos amžiuje. Galbūt šiais straipsniais siekiama ardyti senatvės stereotipus, tačiau kai informacija pateikiama pernelyg sensacingai, gali būti, kad gyvenimo įvykio aprašymas tampa tik išimtimi, kuri patvirtina amžiaus normas egzistuojant. Vyresnio amžiaus žmonių – **senatvės stereotipų laužytojų** – įvaizdžio empiriniai pavyzdžiai yra šie: „Pirmoji aistra į vyro širdį pasibeldė sulaukus pensijos“ („LR“), „Pasaulio medikai padeda senoliams didžiuliu vyriškumu“, „Vyriausias Estijos jaunikis 91-erių“ („R“), „Meilės trikampis: dalyvauti nori 12-metė, ir 72 metų vyriškis“ („VŽ“), „Šiuo metu Šiaulių rajone sodo namelyje senatvę pasitinkantis, daugiavaikiu tėvu tapęs 65 metų V. Antonovas „Ekstra“ atvėrė savo paslaptis“; „Nuotaka buvo 45 metais vyresnė už jaunikį. Jai 66 metai, o jam 21-eri. Abu tvirtino, kad myli vienas kitą, todėl ir tuokiasi“ („Ekstra“). „Vyriausia gimdyvė – rumunė“ („LR“), „Senelių vestuves stebėjo anūakai“ („LR“).

5. Senatvės įvaizdžiai

Senatvės, kaip praradimų¹ meto, įvaizdis. Šis įvaizdis yra vienas labiausiai paplitusių. Dažniau aptariamas žurnaluose (ypač sveikatos klausimais) ir savaitraščiuose nei dienraščiuose. Jis glaudžiai susijęs su senatvės baimė ir siekimu kovoti su senatvės požymiais.

Skaitomiausioje šalies periodikoje gana dažnai siužetas rutuliuojamas trafaretiškai: siekiant pasiūlyti vartotojams naujus vaistus, vitaminus, maisto papildus arba kitokias sveikatos palaikymo priemones, sukuriama šiems produktams pristatyti palankus kontekstas, kurio būtini atributai yra: „silpna sveikata“, „įvairūs senatviniai negalavimai“, „senyvo amžiaus žmonių emocijų ir elgesio sutrikimai“, „jėgų nykimas“, „priklausomybė“ ir pan.

Pasaulio mokslinėje literatūroje rasime šiam reiškiniui apibūdinti sukurtą specialų terminą – „senatvės medikalizacija“. Senatvės medikalizacija yra dalis bendrosios žmogaus gyvenimo medikalizacijos, kuri suprantama kaip natūralių žmogaus organizmo procesų ir būsenų priskyrimas medicinos kompetencijai ir atitinkamai vis platesnis medicininės intervencijos taikymas. Tai iš esmės yra socialinis ligų ir jų gydymo metodų kūrimas, plačiai nagrinėjamas medicinos sociologijos atstovų. Faktiškai išskiriamos dvi medikalizacijos rūšys: perdėta medikalizacija (*over-medicalization*)², ir demedikalizacija³.

C. Estes (1989) išskiria senatvės medikalizacijos reiškinio du aspektus: mintis ir veiksmus: (1) senatvės, kaip medicininės problemos, socialinį kūrimą, t. y. senatvės suvokimą kaip ligą arba medicininę problemą, ir (2) pačią „praktiką“ – atitinkamą elgseną ir politiką, pagrįstą senatvės biomedicininio konceptualizavimu.

Lietuvos skaitomiausioje periodikoje tiriamu laikotarpiu pateikiami emociškai stiprūs senatvės, kaip praradimų meto, keliančio baimę ir paniką, įvaizdžiai: „Senatvės baimės šešėlis persekioja visas – ir stulbinančios išvaizdos verslininkę, ir mažiau prisižiūrinčią namų šeimininkę. Vienos baiminasi, kad liks vienišos, nelaimingos, kitos – kad negražios, ligotos“ („Edita“), „mane taip paveikė žodis bobulė. Staiga pasijutau esanti senė. Pagalvojau, kad visas gyvenimas jau praėjęs (man keturiasdešimt treji)“ („Ekstra“). Tiriamo laikotarpio spaudoje aptariamos visos senatvės baimės rūšys. Senatvės bijoma dėl įvairių priežasčių: dėl raukšlių, skurdo, ligų, dėl praėjusio gyvenimo, jėgų nykimo, mirties artumo, dėl bejėgiškumo, skausmo, vientvės ir priklausomybės nuo artimųjų arba profesionalų teikiamos paramos.

¹ Praradimai apima fizinės ir psichikos sveikatos, finansų, socialinių vaidmenų ir statusų, galios, prestižo ir kitų visuomenėje vertinamų „kapitalų“ menkėjimą.

² Pavyzdžiui, kai natūralūs procesai arba būsenos (pvz., gimdymas, menopauzė ir kt.) apibūdinami sveikatos sutrikimų kategorijomis ir raginama piktnaudžiauti farmakologiniais preparatais. Kai gydymo iš tiesų reikia, pirmiausia siūlomos „tabletės“, o ne keisti gyvenseną (sureguliuoti mitybą, sureguliuoti darbo ir poilsio režimą ir pan.). Medikalizuojama ir senatvė – tyrėjų nuostata, kad kas trečia senyvo amžiaus žmonėms išrašyta tabletė yra nereikalinga.

³ Medikalizacijai priešingas procesas, kurio metu tai, kas anksčiau buvo laikoma liga, dėl naujausių mokslo atradimų nebelaikoma liga. Pavyzdžiui, požiūrio į homoseksualumą kaita: anksčiau laikytas psichikos liga, šiandien homoseksualumas suvokiamas nebe kaip liga, o kaip gyvenimo būdo pasirinkimas.

Kuriant senatvės įvaizdžius, pagrįstus „praradimų“ ir „baimės“ kategorijomis, visuotinė gyvenimo norma tampa nuosaikesnė arba kardinalesnė kova su senatvės požymiais. Iš to laimi vis labiau įsibėgėjanti grožio arba vadinamoji „antisenėjimo“ (*anti-aging*) pramonė. „...net ir gerai žinodamas tai, žmogus visom išgalėm stengiasi atitolinti neišvengiamybę, sulėtinti senėjimo procesus“ („Tik vyrams“).

Neretai žmonės, susidūrę su vienu didžiausiu gyvenimo iššūkių – senėjimu, nesugeba adekvačiai reaguoti į tai ir patiria krizę. Užtuot bandę spręsti savo vidines problemas, jie pradeda kovoti su išoriniais senatvės požymiais. Ir tuos senstančius žmones, kuriems priimti savo amžių tokį, koks jis yra, nesukelia streso, A. Blaikie (1999) teigimu, ilgaamžiškumo, technologijų plėtros ir vartotojiškų nuostatų visuomenė priverčia griežčiau vertinti savo kūno ir išvaizdos atitikimą jaunatviškiems idealams. „Beveik visų kosmetikos gamintojų dėmesys šiandien sutelktas į tai, kaip kuo ilgiau išsaugoti jauną išvaizdą.“ („Laima“). Ypač didelį socialinį spaudimą atitikti sociokultūrinius jaunatviškumo standartus patiria moterys, jos labiau nei vyrai priverstos slėpti savo amžių. Tad moterims skirti periodiniai leidiniai nešykšti patarimų ir rekomendacijų: „Saldymedžio, kviečių daigų, abrikosų ekstraktai švelnina senatvines dėmes“ („Laima“), „Grynas oras saugo nuo senėjimo“ („Laima“). Aptariami įvairiausi būdai, kaip išsaugoti jaunystę, pailginti gyvenimą, nurodomi veiksniai, skatinantys senėjimo procesą, raginama jų vengti: „...rūkytas skatina įvairių ligų atsiradimą ir senėjimą“ („Sveikas žmogus“), „UVA ir UVB spinduliai – džioviną, plonina, skatina nepageidaujamą pigmentaciją, senėjimo procesą, oda pradeda šerpetoti“ („Moteris“).

Natūralaus ir išmintingo senėjimo įvaizdis. Priešingai daugybei isterikų, raginančių kovoti su senatvės požymiais ir slėpti juos, „nepasiduoti senatvei“ ir atitolinti ją, gana kukliai prasiskverbia požiūris į senatvę kaip natūralų procesą, kurį tereikia gebėti išmintingai priimti. Rasta komentarų, kad senti natūralu, šis gyvenimo etapas taip pat smagus ir turi savo pranašumų. Senėjimas nesukelia baimės, neigiamų asociacijų: „Aš senstu, bet su kaifu, man norisi daugiau gryno oro, silkės su grietine ir varške, ją labai mėgstu, noriu namuose pabūti, pasišnekėti su gerais draugais“ („Moteris“), „Kitai stovyklai atstovaujanti moterys nesuka galvos, viena raukšle daugiau ar mažiau, mano, kad senti yra natūralu“ („Edita“). „Raukšlės? Niekada nesiryžčiau jų lyginti, nes žinau kiekvienos kainą. Jos atskleidžia išgyvenimus, praeitį, patirtį, prisiminimus... visą šį turtą panaikinti per vieną dieną? Man tai svetima“ („Moteris“).

Pasiskolinę iš amerikiečių sociologo T. Vebleno „dykinėjančios klasės“ sąvoką, galime apibendrinti kitą įvaizdžių grupę, vaizduojančių senatvės amžiaus tarpą kaip ištisą „sekmadienį“, kaip išsvajotą nerūpestingą gyvenimą, keliantį jaunesniųjų pavydą. **Senuomenės, kaip „dykinėjančios klasės“, įvaizdį** atitinka šie komentarai: „Kada daugiau, jei ne sulaukus garbaus amžiaus, gali kaip reikiant atsipūsti?“ („Laima“), „pasiguodė mama, jog atšalo santykiai su jaunystės draugėmis, – žinia, savo bendraamžes ji ėmė erzinti „nerūpestingu“ pensininkės gyvenimu. Nes užtuot adžiūsi anūkams kojines ir vis dar krapščiusi savo pinigėlių savo perbrendusiems vaikams, mėgaujasi nurimusiu gyvenimu“ („Laima“). Mūsiškiams vyresnio amžiaus žmonėms kaip sektini pateikiami vyresniosios užsieniečių kartos elgsenos pavyzdžiai, atitinkantys „dykinėjančios klasės“ įvaizdį: „Turizmas – kruizai, o ir nuotaikingesnės kelionės – tapo ypač populiariu senesnių žmonių laisvalaikio leidimo būdu“. „Faktiškai visi pensininkai Vakaruose pradeda naują gyvenimą: keliauja, stoja į universitetus, ima piešti, rašyti romanus ir net tampa verslininkais“ („Veidas“).

6. Kartų santykių įvaizdžiai

Jaunosios ir vyresniosios kartos tarpusavio santykiai – solidarūs ir prieraišūs arba konfliktiški ir kupini neapykantos – yra klasikinė visų laikų rašytinių tekstų tema. Ji atspindėta ir tiriamojo laikotarpio populiariausioje Lietuvos periodinėje spaudoje. Reikia pasakyti, kad šioje srityje pasireiškia įvaizdžių visapusiškumas.

Spaudoje yra komentarų, atskleidžiančių **kartų solidarumo įvaizdį**. Ši kultūros kodų įvairovė apima ir **mylimų ir mylinčių senelių** įvaizdį, pavyzdžiui, „Susibūrė vaikai, mamos ir senelės“ („LR“), „Ir kai pagaliau tapau seneliu, pajutau didelę laimę ir džiaugsmą“ („Žmonės“), „įsitikinęs, kad seneliai daug kantresni ir atlaidesni nei tėvai: anūkus jie ne lepina, o tiesiog skiria jiems daugiau laiko, nes žino, kaip greitai mažyliai užauga“ („Žmonės“), „A. Brazausko laukia naujas prosenelio vaidmuo“ („VŽ“). „Jaunas konkurso dalyvės drašina ir draugai, ir seneliai“ („LR“), „Įkalintam anūku – močiutės lauktuvės“ („LR“), „Senelio garbei pavadintas Viktoru“ („LŽ“), tiek **vyresniosios kartos – tradicijų ir patirties perteikėjos** jauniesiems įvaizdį: pvz., „Taip sakė mano prosenelė, taip sakė viena senelė ir kita senelė, taip sakė mama ir tėvas: „Kaip radom, taip ir paliksim“ („Veidas“). Senelės mokė, kaip pasidaryti vaistus iš gamtoje randamų augalų: „Mano senelė maldavo želmenis – tik dėdavo įvairesnių rūšių“ („Moteris“).

Apibrėžto laikotarpio publikacijų spaudoje tyrimas leidžia teigti, kad populiariausioji Lietuvos spauda prisideda prie naujų ir netradicinių vyresniosios kartos įvaizdžių kūrimo ir įtvirtinimo. Spaudos skaitytojas turi galimybę susipažinti su **senelių, kaip pakaitinių tėvų** savo anūkams, įvaizdį. Pavyzdžiui, motinos, išvykdomos dirbti užsienyje, neretai palieka savo vaikus močiučių priežiūrai: „Anūkėle rūpintis nesunku, pripratusi“ („Veidas“), „senelė, auginusi ją iki šešerių, išgelbėjo jai gyvenimą“ („Moteris“), „Kokiais atvejais galima įsiteisinti anūkų globą?“ („R“). Skurdokai atstovautas ir neįvertintas lieka senelių, kaip anūkų prižiūrėtojų, vaidmuo, leidžiantis jų suaugusiems vaikams derinti šeimos ir profesinę karjerą: „Šiandienos vaikai neretai dažniau mato senelę nei motiną“ („Veidas“). Analizuojamu laikotarpiu spaudoje pateko netgi gana naują – **visuomeninių senelių** – įvaizdį atitinkantys faktai: „Restorane pravirkusius vaikus paguodžia močiutės pasakos“ („LR“), „Restorano lankytojams – močiutės pasakos“ („LR“).

Greta darnių kartų santykių apžvelgtose publikacijose fiksuojamas ir susirūpinimas kartų nepasitikėjimu ir nepagarba. Tai plėtoja **kartų konflikto** įvaizdį. „Senoji karta ir taip prikiša jaunajai, jog ši nebegebia savo tėvų, deramai nesirūpina jais“, „Esu įsitikinusi, kad taip yra dėl to, kad pas mus nemokoma gerbti vyresniųjų. Gyvename visuomenėje, kur viešpatauja jaunystės kultas, o senatvė niekinama“ („Ekstra“), „...o tiems širdis nesudreba vežant senus tėvus į pensionatą“. Seniems žmonėms „vaidenasi rogutės“, skirtos juos išvežti į mišką. „Rogučių baimė ir kalbos apie jaunų žmonių nedėkingumą rodo tik viena: dalis senosios kartos nepasitiki jaunąja ir bijo, jog ši bus nedėkinga“ („Moteris“). Nagrinėtoje periodikoje atspindimi ir visai **nutrūkę kartų santykiai**, pavyzdžiui, „Kultūros ministras kratosi savo anūkės“ („VŽ“), „Jaunimo entuziazmas neįkvėpė vyresniųjų kartų“ („LR“), „Anūkas nugabijo močiutę“ („VŽ“).

Išvados

Pranešimų srauto skaitomiausiuose Lietuvos periodikos leidiniuose (2005 m. sausio – birželio mėn.) kiekybinės analizės rezultatai leidžia daryti šias išvadas:

- Iš visų Lietuvos periodikos leidinių intensyviausiai (vertinant su tema susijusių publikacijų dažni) prie vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžių kūrimo prisideda šie: dienraštis „Lietuvos rytas“, žurnalas „Sveikas žmogus“, savaitraštis „Veidas“.
- Labiausiai paplitę vyresnio amžiaus žmonių apibūdinimai periodinėje spaudoje yra: *pensininkai* (-ės) (45 proc.), (vyresnio amžiaus žmonės matomi pirmiausia kaip senatvės pensijos gavėjai), *senoliai* (-ės) (11 proc.) ir *seneliai* (-ės) (11 proc.). Neutralios sąvokos, kaip *vyresnio amžiaus žmonės* arba *vyresnioji karta*, paplitusios itin menkai – 1,3 proc. atvejų.
- Vyresnio amžiaus žmonių ir senatvės įvaizdžių atstovavimas periodikoje yra daugialypis, tačiau stichiškas ir nedarnus. Neigiamo atspalvio įvaizdžiams užgožiant teigiamus, kuriamą vyresnio amžiaus žmonių įvaizdį galima apibūdinti veikia kaip atgrąšų ir bauginančių nei patrauklių.

Su tema susijusių straipsnių skaitomiausioje Lietuvos periodikoje semantinė analizė leidžia išvardyti šiuos vyresnio amžiaus žmonių įvaizdžius, išdėstyti mažėjančia paplitimo tvarka:

- senatvės pensijos ir socialinės paramos gavėjo;
- fiziškai ir teisiškai bejėgės aukos;
- senatvės kaip praradimų meto;
- atstumiančių asmenybių;
- veiklių asmenybių įvaizdis;
- proginės pagarbos objektų;
- natūralaus ir išmintingo senėjimo;
- senuomenės, kaip „dykinėjančios klasės“, įvaizdis.

Skaitomiausios Lietuvos periodikos tekstų srauto analizavimas perteikiamų senatvės įvaizdžių požiūriu leidžia padaryti bene pagrindinę šio tyrimo išvadą: vargu ar šiuo metu išnaudotos visuomenės informavimo priemonių galimybės kurti „teigiamą vyresnio amžiaus žmonių įvaizdį“, kaip prieš du metus skelbta „Nacionalinėje gyventojų senėjimo pasekmių įveikimo strategijoje“.

Atlikta Lietuvos spaudoje eksploatuojamų vyresnio amžiaus žmonių ir senatvės įvaizdžių apžvalga galėtų tapti vienu žingsneliu kelyje minėtų įvaizdžių sistemingos rekonstrukcijos projekto link. Vyraujančių vyresnio amžiaus asmenis ir senatvę apibūdinančių įvaizdžių subtilus keitimas reikšmingai prisidėtų prie vyresniosios kartos socialinio statuso sustiprinimo ir jų socialinės atskirties mažinimo.

LITERATŪRA

1. **Aiken L. R.** Aging: An Introduction to Gerontology. – Thousand Oaks, London: Sage Publications, International Educational and Professional Publisher, 1995.
2. **Beresnevičius G.** Stereotipai kaip tema // *Metai*. 2002. Nr.11.
3. **Blaikie A.** Ageing and Popular Culture. – Cambridge University Press, 1999.
4. **Čiurlionytė R.** Mortality Differences by Sex in Lithuania. Stankūnienė (ats. red.). Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika. – Vilnius: LFSI, 1995.
5. **Estes C.** Aging, Health, and Social Policy: Crisis and Crossroads. *Journal of Aging and Social Policy*. 1989. Vol. 1 (1–2).
6. **Featherstone M. Wernick A.** (Ed.). Images of Aging: Cultural Representations of Later Life. – Routledge, 1995.
7. **Featherstone M., Hepworth M.** Images of Ageing. Bond J., Coleman P., Peace Sh. Ageing in Society: An Introduction to Social Gerontology. – Thousand Oaks, London: Sage Publications, 1996.
8. **Gyventojai ir socialinė statistika.** Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, prieiga per internetą: www.std.lt. 2006–03–09.
9. **Guščinskienė J., Novelskaitė A.** Senatvės, kaip socialinio instituto, raiškos Lietuvos visuomenėje išvalgos. *Filosofija. Sociologija*. Lietuvos mokslų akademija. – Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2000. Nr. 1.
10. **Hincliff P., Hall C. A.** Generation in transition: Older Persons Situation and Civil Society's Response in East and Central Europe. – London: Community Fund, Help Age International, 2002.
11. **Jacikevičius A.** Žmonių grupių (socialinė) psichologija. – Vilnius: Žodynas, 1995.
12. **Katz S.** Accentuate the Positive? Aging and Ageism. – Trent University home page: <http://www.trentu.ca/news/view/aging.html> 2006–03–14.
13. **Lemme B. H.** Suaugusiojo raida. – Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2003.
14. **Leonavičius J.** Sociologijos žodynas. – Vilnius: Academia, 1993.
15. **Lietuvos gyventojai toliau labiausiai pasitiki „Sodra“ ir švietimu.** BNS informacinis pranešimas, prieiga per internetą: www.penki.lt 2006–02–27.
16. **Mikulionienė S.** Ar skirtingai suvokiame senatvę? (T.). IX Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumas. – Vilnius, 1995a.
17. **Mikulionienė S.** Lietuvos gyventojų senėjimas: tyrimo metodai ir analizė. – Stankūnienė (ats. red.). *Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika*. – Vilnius: LFSI, 1995b.
18. **Mikulionienė S.** Trijų kartų požiūris į senatvę ir senus žmones. – *Lietuva socialinių pokyčių erdvėje*. LSD, LFSI, Vilnius, 1996.
19. **Mikulionienė S.** Pagarba, diskriminacija, neišprusimas? Požiūrio į pagyvenusius žmones analizė // *Filosofija. Sociologija*. Lietuvos mokslų akademija. – Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla. 2003a. Nr. 2.
20. **Mikulionienė S.** Pagyvenusių žmonių vaidmuo šeimoje ir visuomenėje. – Stankūnienė V., Jonkarytė A., Mikulionienė S., Mitrikas A. A., Maslauskaitė A. *Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai*. – Vilnius: STI, 2003b.
21. **Miliauskaitė R.** Senyvo amžiaus žmonių stereotipai Lietuvos dienraščiuose. Magistro darbas. – Kaunas: VDU, 2002. 2002 metų Žurnalistikos magistrų apgintos temos ir darbų santraukos, VDU Žurnalistikos katedra. Interneto svetainė: <http://www.vdu.lt/media/2002.htm> 2006–02–14.
22. **Moody H. R.** Aging: Concepts and Controversies. 4th ed. Pine Forge Press. – Thousand Oaks, London: An Imprint of Sage Publications, 2002.
23. **Myers D. G.** Psichologija. – Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2000.
24. **Nacionalinė gyventojų senėjimo pasekmių įveikimo strategija** // *Valstybės žinios*. 2004. Nr. 95(1)–3501.
25. **Organizacijų reitingai.** 2004. Lietuvos ir Didžiosios Britanijos UAB „Baltijos tyrimai“ tyrimo ataskaita, prieiga per internetą: <http://www.5ci.lt/ratings/lt/frameset.htm> 2004–05–19.
26. **Palmore E. B.** Ageism. 2nd ed. – New York: Springer, 1999.
27. **Pikčiūnas A.** Organizacijos identiteto, įvaizdžio ir ryšių valdymas. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, vadyba ir administravimas (03 S). – Kaunas: VDU, 2002.
28. **Šalčiuvienė L.** Prekės ženklo įvaizdžio valdymas tarpkultūriniame kontekste. Daktaro disertacijos santrauka: socialiniai mokslai, vadyba ir administravimas (03 S). – Kaunas, 2004.
29. **Thornton J.** Myths of aging or ageist stereotypes // *Educational gerontology*. 2002. No. 28.
30. **Žemaitaitytė I.** Neformalus suaugusiųjų švietimas kaip besimokančios visuomenės reiškinys. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, edukologija. – Kaunas: VDU, 2001.
31. **Липпман У. И.** Общественное мнение. – Москва, 2000 [1922].

OLD AGE IMAGES IN PERIODICALS OF LITHUANIA: BETWEEN ESTEEM AND FEAR

Dr. Sarmitė Mikulionienė

Mykolas Romeris University

Dalia Petkevičienė

Mykolas Romeris University

Summary

With the increasing number of elderly people in the society of Lithuania, the information of the old age and people who experience it is proliferating spontaneously. Yet seemingly we are still not satisfied with what we know about this stage of life. Following the clause No. 173.3.3 (2004) of the National Strategy for Overcoming Consequences of Population Ageing, the formation of the positive image for elderly people in Lithuania has been acknowledged the state level project.

The goal of this article is to disclose the predominant lexicon for describing the image of old age and elderly people in the most popular Lithuanian periodical press. To reach this goal, the method of document analysis has been chosen, which allows us to objectively evaluate the character and incidence of the old age images in periodicals of the determinate period of time.

The results of the quantitative analysis of information found in the most popular periodicals (January–June, 2005) allow us to make the following conclusions:

- The most widely spread descriptions of elderly people in periodicals are: *pensioners* (45 proc.) (First and foremost the elderly are seen as the retirement benefit recipients), *old people* (11 proc.), and *grandparents* (11 proc.). Meanwhile, the use of such neutral concepts as *elderly people* or *older generation* is notably rare (only 1.3 proc. of the cases).
- The representation of images of old age and elderly people in periodicals is fairly multiple, however, it is spontaneous and unbalanced. When negative aspect images overshadow the positive ones, the image of elderly people, which is thus being created, could be described as forbidding and intimidating, rather than an attractive one.

The semantic analysis of the related articles in the most popular Lithuanian periodicals allows us to list (in the descending order of incidence) the following images of elderly people: recipients of the retirement and social support benefits; victims that are powerless physically and legally; old age as the time of losses; repulsive persons; active persons; respect objects on particular occasions; the image of natural and prudent ageing; old people as being a „leisure class,, (in terminology of T.Veblen).

This article is helpful for students of social sciences and social workers, as well as for the wider circle of readers: those, who already identify themselves as belonging to the older generation, and those, who will belong to it in the future, but whose everyday activities now are concerned with the elderly people.

Keywords: elderly people images, old age images, periodicals.